

ПСИХОЛОГО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФЕМІНІСТИЧНОГО РУХУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НА МАЙБУТНЄ

Чайка Г. В.

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психології особистості
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
вул. Паньківська, 2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7799-1314
Chaika_g@hotmail.com*

Ключові слова: *феміністичний рух, традиційна сім'я, психологічна картина праці, соціальний стан жінки.*

У статті наданий психолого-демографічний опис традиційної сім'ї, проведений психолого-демографічний опис причин та результатів феміністичного руху на поточний момент задля визначення цілей руху на сьогодні і на найближче майбутнє. Показано, що традиційна сім'я характеризується не стільки підрядним положенням жінок щодо чоловіків, скільки традиційним розподілом обов'язків між подружжям, який не бере до уваги індивідуальні особливості людей. Погіршення стану жінки у суспільстві, її підлегле положення щодо чоловіків виникли у процесі індустріалізації суспільства. До кінця ХХ сторіччя ті перекося у суспільстві, що виникли у наслідок індустріалізації, були в цілому виправлені, і жінки отримали рівні юридичні і економічні права чоловіками (йдеться про західний світ). Тому сучасний феміністичний рух має висунути нові завдання, адекватні сучасному стану речей. На жаль, на думку автора статті, сучасний феміністичний рух вибрав хибний шлях, обравши лозунг «Жінки завжди і всюди рівні чоловікам», це стосується не лише юридичних або економічних сфер, це також стосується фізичних і психологічних характеристик тощо. Феміністичний рух привів до низки психологічних результатів, як позитивних, так і негативних. Велика перемога феміністичного руху: наявність можливостей і бажання для відкритого, щирого, відвертого і чесного спілкування між жінками і чоловіками на будь-які теми людського життя. З іншого боку, виникла проблема взаємодії між жінками і чоловіками: кожна пара має домовитися про розподіл сімейних обов'язків і прав без реальної підказки із боку суспільства, виходячи із власних поглядів людей, що створюють сім'ю. Завдання для феміністичного руху на сьогодні і на найближче майбутнє: всіляко, на всіх рівнях, сім'ї, спільноти, суспільства в цілому сприяти і підтримувати діалог між жінками та чоловіками заради пошуку балансу між світом чоловіків і світом жінок, створення гармонії у стосунках і взаєморозуміння.

PSYCHOLOGICAL AND DEMOGRAPHIC PREREQUISITES OF THE FEMINIST MOVEMENT AND ITS FUTURE PERSPECTIVES

Chaika G. V.

*Candidate of Psychological Sciences,
Senior Researcher of the Laboratory of Personality Psychology
G. S. Kostyuk Institute of Psychology
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Pankivska str., 2, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7799-1314
Chaika_g@hotmail.com*

Key words: *feminist movement, traditional family, psychological picture of work, social status of women.*

The article provides a psycho-demographic description of the traditional family, a psycho-demographic description of the causes and achievements of the current feminist movement to determine its new goals for today and the near future. It is shown that traditional family is characterized not so much by the subordinate position of women in relation to men, but by the traditional division of responsibilities between spouses, which does not take into account their individual characteristics. The deterioration of women's condition in society, their subordinate position in relation to men arose in the process of industrialization. By the end of the 20th century, those distortions in society that arose as a result of industrialization were generally corrected and women received equal legal and economic rights with men (we are talking about the Western world). Therefore, the modern feminist movement must put forward new tasks adequate to the current state of affairs. Unfortunately, according to the article author, the modern feminist movement has chosen the wrong path under the slogan: women are always and everywhere equal to men, this idea applies not only to legal or economic spheres, it also applies to physical and psychological characteristics, etc. The feminist movement has led to a number of psychological outcomes, both positive and negative. The great victory of the feminist movement: available opportunities and desire for open, sincere, frank and honest communication between women and men on any topics of human life. On the other hand, there is a problem of interaction between women and men: each couple has to agree on the distribution of family responsibilities and rights without any real guidance from society, basing on own views of the people creating the family. The task for the feminist movement today and for the near future: in every way, at all levels: families, communities, society as a whole to promote and support dialogue between women and men for the sake of finding a balance between the world of men and the world of women, creating harmony in relationships and mutual understanding.

Постановка проблеми. Феміністичний рух – це боротьба за права жінок: за виборче право, право обіймати державні посади, право на працю та рівну оплату праці, право на власність, освіту, рівні права у шлюбі тощо [1, с. 223]. Феміністські рухи вважаються однією з головних рушійних сил найбільших соціальних змін у галузі прав жінок, особливо у західних країнах [2, с. 51]. Цей рух вже пережив кілька хвиль: на зламі XIX–XX суфражистський рух підняв питання власності жінок і права голосу для них; з 1960-х років рух

виступив за повну юридичну та соціальну рівність жінок та чоловіків; пізніше рух розбився на кілька течій, від помірних до абсолютно радикальних, що сперечаються між собою і не можуть виступати єдиним фронтом. Більш того, якщо у країнах заходу боротьба жінок за свої права триває і спостерігаються певні успіхи, то у країнах сходу спостерігається певне відкочування назад у порівнянні із 1980-х роками. Все більше східних жінок вибирають традиційні стосунки між чоловіками і жінками, традиційну сім'ю, загалом

схильні підкорятися традиції. Такий стан справ вказує на наявність кризи у феміністичному русі, втрату загальних цілей та розумних орієнтирів [3, с. 184; 4].

Стаття не ставить за мету вирішити усі проблеми теперішнього феміністичного руху або якось залагодити протиріччя між течіями, на сьогодні це майже неможливо. **Мета статті** – надати психолого-демографічний опис традиційної сім'ї, провести психолого-демографічний опис причин та результатів феміністичного руху на поточний момент задля визначення цілей руху на сьогодні і на найближче майбутнє.

Результати дослідження та дискусія. Будь-яке традиційне суспільство базувалося на чіткому розподілу на чоловічі і жіночі види праці [5, с. 209]. У свою чергу, цей розподіл з'явився не випадково, а через низку фізико-психологічних відмінностей між чоловіками та жінками. Так, чоловіки в середньому крупніше жінок. Приміром, за даними Дежстату, середній зріст українок – 164, а українців – 175 см; вага, відповідно, 71 і 80 кг [6]. Тому чоловіки (в середньому) фізично сильніше жінок [7]. Проте вони не схильні постійно «надирватися» на роботі, тобто вони здатні розвинути велике зусилля, але на короткий проміжок часу. *Психологічна картина чоловічої роботи: надзусилля протягом короткого періоду часу* [8]. Жінки слабші, але вони здатні працювати довго, виконувати одноманітну монотонну роботу без появи негативних емоцій і навіть мати позитивний настрій. Саме тому жінка (середньостатистична) може в'язати носки або гаптувати хрестиком і бути абсолютно задоволеною такою працею, а чоловік (середньостатистичний) дивиться на це із жахом. *Психологічна картина жіночої роботи: безперервна, повторювана робота протягом довгого часу, але без надмірного фізичного навантаження* [9].

Крім того, не можна забувати про одну фундаментальну відмінність: жінка може завагітніти та народити дитину. В наш час, коли народжуваність стійко і неухильно знижується, якось вже забулося, що протягом усієї історії людства (крім останніх приблизно 100 років) головним завданням заміжньої жінки було народжувати дітей і якомога більше. Нормальна картина: жінка вагітна, тримає на руках немовля, ще одна дитина такого віку, що погано тримається на ногах і тому чіпається за мамину спідницю, а найстарший бігає десь поблизу. Як наслідок, жінка прив'язана до місця, не може робити великі переходи. У чоловіка таких обмежень немає. Він може піти кудись далеко, на довгий час, на кілька днів тощо [9].

Обсяг статті не дає можливості описати всі фізичні або психологічні відмінності між чоловіками та жінками, але маємо зазначити, що на різ-

них історичних етапах, у різних культурах та етносах конкретний розподіл труда між чоловіками та жінками був різний, але він базувався на зазначених відмінностях. Так чоловіки ходили на охоту, такий похід міг тривати кілька днів, а сам момент охоти вимагав надзвичайного напруження усіх сил, але потім можна тиждень нічого не робити, їсти мамонта; або чоловіки орали землю, завдяки своїм силам, орали глибше, тобто ефективніше, три дні навесні і три дні восени; або ходили чумаками на все літо за сіллю, яку не стільки виторгували, скільки самі добували, а потім можна було відпочивати всю зиму. Жінки ж особливо нікуди не ходили, займалися, приміром, збиранням ягід або зерна біля стоянки, робота кропітка, потребує багато часу; або пололи город все літо і сучили нитку всю зиму, так само кропітка робота; і готували на всю сім'ю кожен день, тричі на день тощо. Зауважимо, що *хоч жінки слабкіші за чоловіків, їхні сумарні протягом життя трудовитрати були вищими, ніж у чоловіків само через те, що жінки працювали постійно і безперервно.*

Традиційний розподіл праці у різних його формах існував від початку історії людства, але почав збоїти десь у 18 столітті через науковий прогрес, а саме механізацію і появу фабрик, а також розвиток медицини та поширення ідей про гігієну.

На фабриках працювали переважно чоловіки. По-перше, це була фізично важка праця. До того ж, з організацією праці жінок були проблеми, бо виникало питання, що робити з дітьми. Тому на фабрики намагалися брати лише дівчат, яких звільняли після заміжжя. Таким чином, по-перше, чоловіки стали працювати постійно і безперервно, за психологічно жіночою схемою роботи, їх трудовитрати протягом життя значно зросли, перестали відповідати психологічній картині їх життя, що прикро позначилося на їхньому психологічному здоров'ї та емоційному стані. По-друге, заміжні жінки залишилися без власних доходів, тобто стали повністю залежними від чоловіків.

Жінка у традиційному суспільстві не могла прожити без чоловіка, проте і чоловік не міг прожити без жінки, бо існували як чоловічі, так і жіночі види праці, і сім'ї для виживання і процвітання треба було триматися разом. На додаток, маловідомий факт, але жінка у селянській сім'ї мала власні засоби виробництва, власний дохід і власні гроші, на які її чоловік не мав права [10, с. 89; 11]. Тобто чоловік мав право побити свою жінку, а громада при цьому казала щось на кшталт: він знає, що робить. Але взяти гроші у власної жінки – це злочин, за такий вчинок можна було і під суд попасти. Чоловік, що працював на фабриці, взагалі-то міг прожити без жінки, тоді як дружина такого чоловіка повністю залежала від нього. У той самий час трудове навантаження

на жінку знизилася: вона продовжувала народжувати багато дітей і вести хатні справи, як і жінка з традиційної сім'ї, але додаткової роботи в неї вже не було. Саме у цей момент у промислово розвинених країнах чоловіки почали перебирати жінками, а жінки, у свою чергу, вдаватися до всяких засобів, щоб привернути увагу чоловіка, і це все сильніше ставило жінок у другорядну позицію щодо чоловіків.

Зупинюся на впливі розвитку медицини і поширення гігієни на ситуацію, в якій опинилися жінки. Очевидний результат промислової ери – зростання населення, і не тільки завдяки зниженню дитячої смертності, а і завдяки тому, що жінки стали менше вмирати через вагітність і пологи. Іншими словами, кожна заміжня жінка народжувала більше дітей, більше дітей виживало, жінка повинна була займатися більшою кількістю дітей і, відповідно, в неї було менше можливостей займатися чимось іншим [12]. Жінка ставала все більше залежною від чоловіка.

У традиційній сім'ї питання «хто головний?» не ставилося. У чоловіка і у жінки були свої права, свої обов'язки, своя власність і засоби заробітку. Світ чоловіків і світ жінок перетиналися лише краєчком, у спальні та у деяких інших, обумовлених традицією місцях, приміром, при купівлі корови (рішення про купівлю корови, як дорогої, але дуже важливої покупки, приймалося разом і фінансувалося також разом [13]). А у промисловий вік жінка виявилася повністю залежною від свого чоловіка. І саме тут з'явилися ідеї про те, що жінка повинна в усьому залежати від чоловіка, підкорятися ньому, передати всі свої права чоловікові, бо вона слаба, дурна, нічого не розуміє і ні на що сама не здатна.

У цей час виникла ще одна тенденція: тенденція жінок боротися за свої права. Як вона з'явилася? Для початку розглянемо причини смертності чоловіків і жінок [14]. Смертність чоловіків була завжди трохи вищою, іншими словами середнє життя трохи коротшим, ніж у жінок. Проте для нашого дослідження важливіша демографічна ситуація смерті. Чоловіки частіше вмирили внаслідок травм, які отримували на війні або при виконанні важких, ризикованих робіт. Основна причина смерті жінок – вагітність і пологи. Подивимося на це з демографічного погляду. У кого вища вірогідність отримати травму: у молодого недосвідченого парубка чи кремезного чоловіка, хто вже багато чого побачив? Відповідь очевидна – у парубка. Тобто до моменту, коли треба знайти собі дружину, доживають далеко не всі чоловіки. У дівчат ситуація інша: дівчина повинна спочатку вийти заміж, а потім вже народжувати (принаймні, це традиційний підхід). Тому у кожний момент часу на шлюбному ринку дівчат більше,

ніж парубків. Більшість культур світу вирішили це питання, дозволивши полігамію.

Християнська ж цивілізація, народжена на ідеях давньої Греції та Риму, вибрала інший шлях – моногамію. До початку промислового віку ця система хоч і зі скрипом, але працювала. Оскільки досить багато жінок вмирало пологами, чоловік мав не нульову вірогідність стати вдівцем і одружитися вдруге, а іноді навіть втретє. Таким чином, майже всі дівчата знаходили собі чоловіка, просто одні були щасливіші, і виходили заміж на однолітків, а інші – за чоловіків – ровесників їхніх дідів. Із покращенням медицини і гігієни смертність жінок знизилася, тобто вони могли народити багато дітей і дожити до виходу з дітородного віку. Більш того, після виходу з дітородного віку жінка отримувала всі шанси прожити ще досить довго і пережити свого чоловіка. Тобто шлюб став дійсно моногамний: один шлюб на все життя. Чоловіків на шлюбному ринку стало суттєво не вистачати. Ситуація стала ще складнішою, тому що у промислову епоху армії стали значно більшими, ніж раніше. Значно більше чоловіків брали участь у війнах і, відповідно, гинуло.

Саме тому у це час появилось достатньо багато жінок, які ніколи не були заміжні, так звані «старі діви» [15]. Життя таких жінок не було радісним. Більшість з них мали важко працювати і отримувати мізерну зарплатню, не знаючи любові і не маючи дітей. Але незаміжні жінки з вищих верств населення здебільшого не працювали, іноді мали свій невеликий власний дохід (приміром, від отриманої спадщини), іноді жили зі своїми братами або заміжніми сестрами, а головне вони мали відносно не погану освіту, широкий кругозір і вільний час. Тому деякі з них почали задумуватися над проблемами жінок, над їх безправним становищем і тим, як цьому зарадити. Саме ці жінки, їх розмірковування над життям стали базою для появи спочатку суфражистського, а потім феміністичного руху.

Повернемося тепер до питання зростання населення. Протягом всієї історії кількість людства змінювалося хвилями. У відносно спокійні, багаті епохи кількість населення наростала, у певний час досягала можливого на даний етап історії максимуму, а потім у час усіяких негараздів (війна, епідемія, стихійні лиха) знижувалася, часто дуже швидко і катастрофічно сильно. У промислово розвинених країнах у 18–19 сторіччях спостерігалася особливо стрімке зростання населення на фоні стрімкого зростання економіки цих країн. Тому розумні люди, науковці, небайдужі стали задавати питання: чому люди стають біднішими, якщо країни в цілому багатіють? У цій статті ми не ставимо завдання дати відповіді на це питання. Зупинимося лише на поглядах Т. Мальтуса. Він наполягав

на необхідності контролю за приростом населення, оскільки населення росте за геометричною прогресією, а кількість продуктів харчування – за арифметичною. Оскільки Т. Мальтус був священником, він вважав, що саме церква повинна нести у маси ідеї зниження народжуваності на основі «моральної стриманості» [16, с. 359]. Релігійні організації сприйняли ці ідеї досить стримано і не поширювали. Проте засоби масової інформації досить успішно пропагували і продовжують пропагувати зниження народжуваності, не стільки прямими закликами, скільки опосередковано, усіяко рекламуючи жінку, яка робить кар'єру, і принижуючи імідж жінки-домогосподарки, матері. І вже навіть у нас, в Україні, із скепсисом ставляться до образу жінки-«берегині», тобто матері і хазяйки.

Зниження народжуваності суттєво знизило навантаження на жінку. Як вже зауважувалося вище, жінки працюють постійно і безперервно; для них нормальна ситуація, коли їх сумарні протягом життя трудовитрати вищі, ніж у чоловіків. Тому боротьба жінок за право працювати не лише на кухні, а у всіх областях суспільного виробництва стала закономірним витком із зниження народжуваності. Активному виходу на робочі місця жінок також сприяв той факт, що сучасна робота, особливо широко поширена офісна робота, більше підходить під психологічну картину жіночої роботи: не вимагає фізичних надзусиль, проте потребує методичності, планованості, поступовості і добрих контактів з іншими людьми.

Питання, підняті ще на початку феміністичного руху, загалом були вирішені протягом ХХ сторіччя (йдеться про так званий «західний світ»). Жінки отримали ті самі юридичні права, що чоловіки. Жінки самі вирішують, де їм працювати, не питаючи про це своїх чоловіків. Вони роблять кар'єру, отримують зарплату, таку, як чоловіки. Тому сучасний феміністичний рух має висунути нові проблеми для вирішення. На жаль, на думку автора статті, сучасний феміністичний рух вибрав хибний шлях, обравши лозунг «Жінки завжди і всюди рівні чоловікам», це стосується не лише юридичних або економічних сфер, це також стосується фізичних і психологічних характеристик тощо. Це не так, чоловіки і жінки мають відмінності. Вже зауважувалося вище, що чоловіки в середньому фізично сильніше жінок. Тому популярний у сучасних фільмах образ жінки із дворучним мечем, яка успішно бореться із кількома чоловіками, викликає лише подив. Існує ціла низка особливостей, яку неможливо звести лише до відмінностей у вихованні (які все більше нівелюються, оскільки дівчатка і хлопці виховуються разом, починаючи із дитячого садка). Приміром,

чоловіки більш швидкі і більш агресивні, жінки більш дружелюбні, схильні до кооперації [7].

Розглянемо кілька не очевидних психологічних результатів феміністичного руху, які виникли на сьогодні. Як заважувалося раніше, у традиційному суспільстві світи чоловіків і жінок перетиналися лише краєчком. Тепер все змінилося, жінки і чоловіки разом навчаються, разом працюють, разом відпочивають, тому у них виникли загальні теми для спілкування, і сфера таких тем – все життя людини. І це безумовний плюс, це велика перемога феміністичного руху: наявність можливостей і бажання для відкритого, щирого, відвертого і чесного спілкування між жінками і чоловіками на будь-які теми людського життя. Але виникли і реальні проблеми, які потребують вирішення. У традиційній сім'ї розподіл праці, обов'язки кожного члена сім'ї були чітко визначеними саме традицією. Цей розподіл базувався на сильних сторонах, схильності середньостатистичного чоловіка та середньостатистичної жінки; проте індивідуальні особливості, інтереси, прагнення і мрії не бралися до уваги. У такій ситуації завжди були як жінки, так і чоловіки, які не були задоволені своєю долею, проте більшість людей мирилися, і навіть були задоволені таким станом речей. У сучасному світі не існує якимось чином прописаних або «освячених» традицією обов'язків жінок і обов'язків чоловіків. Тому кожна сім'я вимушена самостійно встановлювати розподіл обов'язків між членами сім'ї: від глобальних, хто ходить на роботу, а хто веде хатні справи, до найменших, приміром, хто виносить сміття, а хто годує домашнього улюбленця. І саме тут виникає найбільша, на думку автора статті, проблема взаємодії між жінками і чоловіками: кожна пара має домовитися про розподіл сімейних обов'язків і прав без реальної підказки із боку суспільства, виходячи із власних поглядів людей, що створюють сім'ю. Якщо сім'я будується на взаємній любові, на взаємній повазі, на розумінні, що у щоденне життя і загальний добробут мають додавати свої зусилля усі члени сім'ї, на бажанні підтримати свою «другу половинку», то життя такої сім'ї буде щасливим. Якщо ж хто-небудь із сім'ї не бажає працювати на благо сім'ї, намагається перекинути обов'язки (неважливо які саме) на інших членів, якщо чоловік і жінка не можуть досягти згоди про розподіл обов'язків, то саме тут виникають сварки, взаємні образи, непорозуміння, що веде до розпаду сім'ї.

Тут хочеться пригадати образ «берегині», як людини, що несе сім'ї, суспільству, світу в цілому мир і злагоду. І саме тут автор статті бачить завдання для феміністичного руху на сьогодні і на найближче майбутнє: усіяко, на всіх рівнях, сім'ї, спільноти, суспільства в цілому сприяти

і підтримувати діалог між жінками та чоловіками заради пошуку балансу між світом чоловіків і світом жінок, створення гармонії у стосунках і взаєморозуміння.

Висновки. У статті було показано, що:

1. Традиційна сім'я характеризується не стільки підрядним положенням жінок щодо чоловіків, скільки традиційним розподілом обов'язків між подружжям, який не бере до уваги індивідуальні особливості людей, що склали сім'ю.

2. Погіршення стану жінки у суспільстві, її підлегле положення щодо чоловіків – це результат індустріалізації суспільства, в якому чоловіки отримали економічні, а через них і юридичні привілеї, а жінки виявилися повністю залежними від чоловіків. Саме це стало поштовхом для розвитку феміністичного руху.

3. До кінця XX сторіччя ті перекося у суспільстві, що виникли у наслідок індустріалізації, були в цілому виправлені, і жінки отримали рівні юридичні і економічні права з чоловіками (йдеться про західний світ). Тому сучасний феміністичний рух має висунути нові завдання, адекватні сучасному стану речей. На жаль, на думку автора статті, сучасний феміністичний рух вибрав хиб-

ний шлях, обравши лозунг «Жінки завжди і всюди рівні чоловікам», це стосується не лише юридичних або економічних сфер, це також стосується фізичних і психологічних характеристик тощо.

4. Феміністичний рух привів до низки психологічних результатів, як позитивних, так і негативних. Велика перемога феміністичного руху – наявність можливостей і бажання для відкритого, щирого, відвертого і чесного спілкування між жінками і чоловіками на будь-які теми людського життя. З іншого боку, виникла проблема взаємодії між жінками і чоловіками: кожна пара має домовитися про розподіл сімейних обов'язків і прав без реальної підказки із боку суспільства, виходячи із власних поглядів людей, що створюють сім'ю.

5. Завдання для феміністичного руху на сьогодні і на найближче майбутнє: всіляко, на всіх рівнях, сім'ї, спільноти, суспільства в цілому сприяти і підтримувати діалог між жінками та чоловіками заради пошуку балансу між світом чоловіків і світом жінок, створення гармонії у стосунках і взаєморозуміння.

Перспективи подальших розвідок автор бачить у конкретизації завдань для сучасного феміністичного руху.

ЛІТЕРАТУРА

- Lengermann P., Niebrugge G. Feminism. *The Concise Encyclopedia of Sociology* / Ritzer, G.; Ryan, J. M. (eds.). John Wiley & Sons, 2010. p. 223–226.
- Echols A. *Daring to Be Bad: Radical Feminism in America, 1967–1975*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2019. 456 p.
- Gilligan C. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1993. 216 p.
- Worell J. Feminism in Psychology: Revolution or Evolution? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2000. № 571. p. 183–96. doi:10.1177/0002716200571001013.
- Берн Ш. Гендерная психология. Москва : Прайм-Еврознак, 2004. 320 с.
- Держстат назвав середні зріст і вагу жителів України. *Цензор.НЕТ*. 10.08.21.
- Leary M. Do Men and Women Have Significant Physical and Mental Differences? *Wondriumdaily*. October 27, 2020.
- Bloom-Feshbach J. Historical perspectives on the father's role. *The role of the father in child development* / M. E. Lamb (Ed.). New York : Wiley, 1981. p. 71–112.
- Bernard J. *The female world from a global perspective*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1987. 287 p.
- Безгин В.Б. Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX века). Москва – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. тех. ун-та, 2004. 304 с.
- Ісаєвич Я. Д., Федорів О. Р. Сімейний побут. Становище жінки. *Історія української культури. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть)* / ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2001. С. 106–121.
- Laumonier L. How Large were Medieval Peasant Families? *Medievalists.net*. 2021. URL: <https://www.medievalists.net/2021/06/large-medieval-peasant-families> (дата звернення: 11.01.2023).
- Макаров А. Жизнь крестьянской семьи в конце XIX века. *Youtube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=u_jPiKE38Fo (дата звернення: 15.01.2023).
- Руджері А. Чи дійсно ми живемо довше, ніж наші предки? *BBC News Україна*. 16 травня 2020.
- Populations Past-Atlas of Victorian and Edwardian Population. *University of Cambridge*. 2022. URL: <https://www.populationspast.org> (дата звернення: 12.01.2023).
- Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

1. Lengermann P., Niebrugge G. (2010) Feminism. *The Concise Encyclopedia of Sociology* / Ritzer, G. ; Ryan, J. M. (eds.). John Wiley & Sons, p. 223–226.
2. Echols A. (2019) *Daring to Be Bad: Radical Feminism in America, 1967–1975*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 456 p.
3. Gilligan C. (1993) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 216 p.
4. Worell J. Feminism in Psychology: Revolution or Evolution?. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. № 571, 2000. p. 183–96. doi:10.1177/0002716200571001013
5. Bern Sh. (2004) *Gendernaya psikhologiya* [Gender psychology]. Moscow : Prime-Evroznak, 320 p. (in Russian).
6. Censor.NET. (10.08.21) Derzhstat nazvav seredni zrist i vahu zhyteliv Ukrainy [The State Statistics Service named the average height and weight of people of Ukraine]. *Censor.NET*. (in Ukrainian).
7. Leary M. (2020) Do Men and Women Have Significant Physical and Mental Differences? *Wondriumdaily*.
8. Bloom-Feshbach J. (1981) Historical perspectives on the father's role. *The role of the father in child development* / M. E. Lamb (Ed.). New York : Wiley, p. 71–112.
9. Bernard J. (1987) *The female world from a global perspective*. Bloomington, IN : Indiana University Press, 287 p.
10. Bezgin V. B. (2004) *Krest'yanskaya povsednevnost' (traditsii kontsa XIX – nachala KHKH veka)* [Peasant everyday life (traditions of the late XIX – early XX centuries)]. Moscow – Tambov : Tambov Publishing House of State Tech. University, 304 p. (in Russian)
11. Isayevych Ya. D., Fedoriv O. R. (2001) Simeynyy pobut. Stanovyshche zhinky [Family life. Women's situation]. *Istoriya ukrayins'koyi kul'tury. Tom 2 (Ukrayins'ka kul'tura XIII – pershoi polovyny XVII stolit') [History of Ukrainian Culture. Volume 2 (Ukrainian culture of the 13th – first half of the 17th centuries)]* / ed. V.A. Smolii. K. : Nauk. dumka. p. 106–121 (in Ukrainian).
12. Laumonier L. (2021) How Large were Medieval Peasant Families? *Medievalists.net*. Retrieved from: <https://www.medievalists.net/2021/06/large-medieval-peasant-families> (accessed: 11.01.2023).
13. Makarov A. Zhyzn' krest'yanskoy sem'y v kontse XIX veka [The life of a peasant family in the late 19th century]. *Youtube*. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=y_jPiKE38Fo (accessed: 15.01.2023)] (in Russian).
14. Ruggeri A. (May 16, 2020) Chy diysno my zhyvemo dovshe, nizh nashi predky [Do we really live longer than our ancestors?] *BBC News Ukraine*. (in Ukrainian).
15. University of Cambridge. (2022) *Populations Past – Atlas of Victorian and Edwardian Population*. *University of Cambridge*. Retrieved from: <https://www.populationspast.org> (accessed: 12.01.2023).
16. Shinkaruk V. I. (chief editor) and others (2002) *Filosof's'kyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv : Grigory Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine : Abrys, P. 359. (in Ukrainian).